

Samfundsfag og medborgerskab

Hvornår er man borger i et samfund?

MOGENS HANSEN

Dette tilsyneladende banale, men i virkeligheden dybt komplicerede spørgsmål er udgangspunkt for dette nummer af POLIS.

I et demokratisk samfund som det danske har det at være borger været knyttet til det at have rettigheder – ret til ytre sig, ret til arbejde, ret til at organisere sig, ret til at stemme, ret til forsørgelse, hvis man ikke kan forsørge sig selv, ret til at vælge sin religion, ret til at udfolde sig seksuelt uanset seksuel orientering osv. osv. Anskuer man hele denne række af rettigheder ud fra en historisk synsvinkel, er de ikke helt så selvfølgelige, som de kan synes ud fra en umiddelbar betragtning. Det er trods alt kun få år siden, at vi kunne fejre hundredeåret for kvindernes og tjenestefolks stemmeret, og helt frem til 1930'erne var det faktisk muligt at fratage stemmeretten for personer, der havde fået fattigforsorg. Ser man ud over de danske grænser skal man ikke se ret langt, før det, vi opfatter som elementære borgerrettigheder, absolut ikke er en selvfølge.

Men når vi ser ned over den lange række af rettigheder, som er nævnt ovenfor, og som vi normalt forbinder med at være en fuldgyldig borger i Danmark, kan den politiske udvikling de sidste årtier alligevel rejse det spørgsmål, hvad det egentlig indebærer at være borger i det danske samfund, og om de grundlæggende borgerrettigheder gælder for alle (Boje 2017). Man kan fremhæve to centrale udviklingstendenser i det politiske

landskab de sidste 20-30 år, som gør, at man med rette kan stille spørgsmålet: Hvornår er man borger i det danske samfund?

Inden for hele området offentlig forsørgelse er udviklingen gået i retning af stadig flere og stadig mere specifikke krav om aktiv jobsøgning og kurser for at oppebære en offentlig forsørgelse. Det er også blevet en helt almindelig praksis, at man kan blive trukket i økonomisk støtte, hvis man ikke lever op til disse krav. Man kan med rette stille det spørgsmål, om denne gruppe borgere har samme borgerrettigheder som andre i samfundet, og om den universelle velfærdstat, som har været betragtet som grundlaget for borgerrettighederne i det danske samfund, er under så kraftig forandring, at det universelle princip er under erosion.

Det andet område, hvor diskussion om borgerrettigheder kan være på sin plads, er flygtninge-/indvandrersområdet. Her oplever man i disse år en kraftig stigning i barriererne for at blive fuldgyltig borger i det danske samfund, ligesom der gennemføres lovgivning, der entydigt har sigte på at begrænse flygtninges og indvandreres rettigheder og muligheder. Også på dette område kan man med rette stille det spørgsmål, om det kraftige fokus på begrænsningerne i at få statsborgerskab med alle de universelle rettigheder, som dette indebærer, også er et udtryk for, at den universelle adgang til grundlæggende borgerrettigheder er under pres.

Adgangen til borgerrettighederne er imidlertid kun én side af diskussionen af medborgerskab. Den anden side er, hvad det egentlig indebærer at være en medborger? Historisk har dette været tæt knyttet til, at den enkelte tog sine forpligtelser alvorligt – med hensyn til selvforsørgelse, med hensyn til sin familie og med hensyn til sit arbejde – samtidig med at man tilsluttede sig de demokratiske værdier og indgik i den demokratiske proces, i det mindste i form af stemmeafgivning.

Den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt (Arendt 1951, 2004) påpegede allerede i begyndelsen af 1950'erne faren ved, at staten i stigende grad blev omdrejningspunktet for det at være medborger. I og med at det er territorialstaten, der skal være den instans, der sikrer borgerne deres rettigheder, ligger det snublende nært at ekskludere mennesker og deres borgerrettigheder uden for territorialstatens rammer og dermed miste fokus på, at borger- eller menneskerettigheder skal være universelle, hvis de skal give mening. Med Arendts ord bliver

staten et redskab for det nationale. Der går en lige linje fra Hannah Arendts bekymring til dagens diskussion om borgerrettigheder og medborgerskab.

Alene disse overvejelser gør det oplagt, at diskussionen om medborgerskab bør være centralt i samfundsfagsundervisningen, da den berører helt grundlæggende problemstillinger som rettigheder og demokrati.

Medborgerskab som selvstændigt begreb indgår ikke eksplicit i målene for samfundsfagsundervisningen, og det er også et omstridt begreb, som der ikke er en entydig opfattelse af (som så mange andre begreber i samfundsvidenskaberne!), men når man læser formålsformuleringerne for samfundsfag på de forskellige niveauer, indgår der på forskellig måde elementer af medborgerskab i disse. Dette bliver der argumenteret for i nedenstående.

I og med at begrebet medborgerskab ikke er et entydigt begreb, vil en række af artiklerne i dette nummer diskutere, hvad der skal menes med begrebet, og hvilke forskellige betydninger dette har. Helt overordnet kan man dog sige, at uanset hvilken opfattelse af medborgerskab man kan have, handler det om det enkelte menneskes muligheder for deltagelse i samfundslivet og er således tæt knyttet til de formuleringer, man finder i læreplanerne (se nedenfor) om demokrati og demokratisk deltagelse.

Med henblik på at introducere det overordnede tema for POLIS nr. 3 kan det være hensigtsmæssigt med en foreløbig og tentativ indkredsning af nogle af de vigtigste problemstillinger, som begrebet medborgerskab rejser. Disse problemstillinger kan formuleres som en række spørgsmål, som bliver belyst på forskellig måde i de artikler, der bringes på de følgende sider:

1. Hvad er forskellen på statsborgerskab og medborgerskab?
2. Hvis uddannelsessystemets opgave er at styrke medborgerskabet, hvad er da formålet med dette? Man kan opstille det spørgsmål som en dikotomi: På den ene side kan man opfatte uddannelse til medborgerskab i et integrerende perspektiv, dvs. et ønske fra statens/samfundets side om at socialisere det enkelte individ til at leve op til de grundlæggende normer i samfundet (forventninger om at deltage i samfundslivet, kønsroller, arbejde etc.).

Vægten lægges her på vigtigheden af de fælles værdier i samfundet. En side af dette kender man fra integrationsdebatten, hvor et integrerende perspektiv vil bevæge sig i retning af assimilation til hvad der opfattes som fælles danske værdier.

På den anden side kan man understrege begrebets konfliktperspektiv. Her lægges der vægt på, at medborgerskab skal lægge op til kritisk stillingtagen, og at formålet med medborgerskabet er at udvikle en ramme for at erkende forskelligheder og uenigheder – en civiliseret ramme for konflikter og uenigheder, også om de grundlæggende normer i samfundet. I denne betydning understreges medborgerskabets kritiske potentiale. Det drejer sig om at uddanne kritiske samfundsborgere, der ikke på forhånd er enige om samfundets grundlæggende normer, men til gengæld er enige om en demokratisk ramme for uenighederne – af nogle kaldet en uenighedskultur.

3. Hvordan har medborgerskab udviklet sig som historisk kategori? I det præmoderne samfund var det enkeltes individs deltagelsesmuligheder helt afhængig af dets samfundsmæssige placering, og udgangspunktet var forskellighed med hensyn til rettigheder. Grundtanken bag medborgerskabsbegrebet kan føres tilbage til oplysningstidens idealer, som de blandt andet kom til udtryk i den amerikanske uafhængighedserklæring og menneskerettighedserklæringen i forbindelse med den franske revolution. I begge erklæringer slås det fast, at mennesket er født lige og frie og med samme rettigheder. Som Piketty (Piketty 2020) har påvist, gik der i både Europa og USA imidlertid mere end 100 år, inden medborgerskabet i praksis blev bredt ud til alle grupper i samfundet. Det kostede mange politiske og sociale kampe, inden medborgerskabet blev udstrakt til alle uanset ejendomsforhold, kvinder, sorte m.m. Pointen med dette er, at medborgerskab og indholdet af dette formes af de historiske, politiske og sociale kampe og omstændigheder.
4. Hvordan forholder medborgerskab sig som begreb til andre samfundsvidenskabelige begreber? Dette kan belyses ved at fokusere på, hvad medborgerskab *ikke* er (Cohen og Ghosh 2019). Inden for sociologien beskæftiger man sig ofte med det enkelte individs sociale identitet med

hensyn til køn, klasse, familietyper og andre sociale karakteristika. Det er centrale sociologiske begreber, men når man taler om medborgerskab, handler det som udgangspunkt i højere grad om rettigheder og deltagelse på tværs af de sociale karakteristika. Selv om det enkelte individ i praksis er præget af de sociale karakteristika og i virkelighedens verden har forskellige muligheder for at deltage i og påvirke samfundet, handler medborgerskab som begreb om, at det er rettigheder til deltagelse for alle – uanset køn, social baggrund m.m. Medborgerskab handler principielt ikke om ens sociale identiteter, men om rettigheder og deltagelse for alle. I den forstand kan man sige, at medborgerskabs-begrebet er et normativt begreb, der hævder, at lige rettigheder for alle er udtryk for en retfærdig samfundsopfattelse. En mere kritisk tilgang til medborgerskabsbegrebet påpeger, at der kan være et misforhold mellem det normative medborgerskabsideale om lige rettigheder og de faktiske forhold, hvor forskelle i uddannelsesniveau, økonomiske forhold m.m. også har konsekvenser for mulighederne for at deltage på lige niveau i politisk aktivitet. Med andre ord: Hvordan er forholdet mellem ideal og realitet, når det drejer sig om samfundsmæssig deltagelse?

5. Hvad ligger der mere præcist i formuleringerne om, at eleverne skal uddannes til at have kompetencer/forudsætninger (jævnfør nedenfor) for at blive aktive og deltagende samfundsborgere? Her er der en klar berøringsflade til diskussionen om forskellige demokratiopfattelser (konkurrencedemokrati, deltagelsesdemokrati, deliberativt demokrati).

Disse problemstillinger rejser et vigtigt spørgsmål hvad angår samfundsfags rolle i relation til medborgerskabsbegrebet. Der er ingen tvivl om, at alle fag og skolen som sådan har en opgave i at uddanne eleverne til aktive medborgere. Men det rejser så spørgsmålet om samfundsfags specifikke rolle. Hvad er det, samfundsfag særligt kan bidrage med, og som gør samfundsfag nødvendigt på alle niveauer i uddannelsessystemet?

Man kan her fremhæve især to forhold:

For det første samfundsvidenskabeligheden. Samfundsvidenskaberne giver en indsigt i og forståelse for samfundsmæssige sammenhænge, som eleverne ikke får i andre sammenhænge. Andre fag inddrager naturligvis også samfundsmæssige betragtninger og forhold, men den specifikke samfundsvidenskabelighed giver et særligt bidrag. Som påpeget af blandt andre Torben Spanget Christensen (Christensen 2020) er fagdidaktikens opgave at bygge bro mellem samfundsvidenskabeligheden med dens særlige metoder og undervisningsfaget samfundsfag.

For det andet pluralismen og den kritiske tilgang. Et af samfundsvidenskabelighedens adelsmærker er at tydeliggøre, at samfundsfag også drejer sig om, at der er forskellige paradigmer. Samfundsfag repræsenterer det modsatte af den såkaldte TINA-tilgang (There Is No Alternative), idet vi betoner mangfoldigheden og pluralismen i forståelsen af samfundsmæssige sammenhænge. Dette gælder også tilgangen til medborgerskabsbegrebet (se ovenfor). Med et dannelsesbegreb kan man hævde, at den samfundsvidenskabelige tilgang til medborgerskabsbegrebet består i, at samfundsfag bidrager til elevernes politiske og demokratiske dannelse, idet samfundsfag kan kvalificere indsigt og stillingtagen, selv om man ikke på forhånd har lagt sig fast på, hvad der mere præcist ligger i begreberne aktivitet og deltagelse, som langt fra er entydige begreber (se nedenfor). Lidt provokerende kan man spørge, om samfundsfagsundervisningen lægger op til eller skal lægge op til en bestemt form for demokratiopfattelse??

Skal samfundsfag som undervisningsfag så forstås som et medborgerskabsfag? Både-og! Som påpeget ovenfor giver samfundsfag nogle specifikke bidrag til at uddanne eleverne til aktivt medborgerskab. Det kan derfor være interessant at se på målene for samfundsfagsundervisningen, som de kommer til udtryk i bekendtgørelserne.

På grundskoleområdet hedder det om samfundsfag blandt andet:

”Eleverne skal i faget samfundsfag opnå viden og færdigheder, så de kan tage reflekteret stilling til samfundet og dets udvikling. Eleverne skal opnå kompetencer til aktiv deltagelse i et demokratisk samfund ...

Eleverne skal forholde sig til demokratiske grundværdier og spilleregler med henblik på deres egen deltagelse i samfundet.”

På gymnasieområdet hedder det blandt andet:

”... Ved at forbinde den aktuelle samfundsmæssige udvikling med sociologiske, økonomiske og politiske begreber kvalificeres elevernes standpunkter, handlemuligheder ...

Almendannelsen skal ... fremmes ved at give eleverne lyst og evne til at forholde sig til og deltage i den demokratiske debat og gennem undervisningens indhold og arbejdsformer engagere eleverne i forhold af betydning for demokratiet ...”

Om samfundsfag på læreruddannelsen hedder det:

”Samfundsfag ... (skal udvikle) ... samfundsmæssig indsigt og handlekompetence hos eleverne i folkeskolen samt deres evne til at se hverdagslivet i et historisk og samfundsmæssigt perspektiv ...

Politik, demokrati og deltagelse omhandler politisk og demokratisk dannelse for at styrke elevers kompetencer i forhold til selvstændig kritisk stillingtagen og aktiv deltagelse i samfundslivet.”

I alle tre tilfælde understreges vigtigheden af, at undervisningen i samfund skal styrke elevernes/kursisternes forudsætninger for en aktiv deltagelse i samfundslivet. Der tales om *kompetencer til aktiv deltagelse i et demokratisk samfund ... lyst og evne til at forholde sig til og deltage i den demokratiske debat (og) at styrke elevers kompetencer i forhold til selvstændig kritisk stillingtagen og aktiv deltagelse i samfundslivet.”*

I alle tre tilfælde handler det om at skabe forudsætninger for den aktive deltagelse i form af kompetencer og viden, medens der ikke formuleres et direkte krav om aktiv deltagelse. Det er i øvrigt interessant at bemærke, at der for gymnasiets vedkommende bruges det mildt sagt upræcise begreb lyst, som ikke anvendes i grundskolen og på læreruddannelsen.

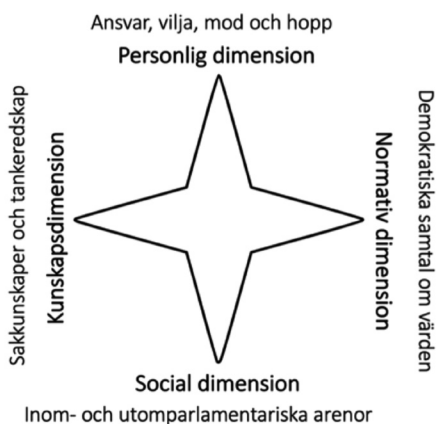
Den tyske fagdidaktiker Joachim Detjen (Detjen 2013) skelner mellem fire forskellige borgertyper i relation til politisk aktivitet og deltagelse:

- Den uinteresserede
- Den reflekterende tilskuer
- Den interventionsparate borger
- Den aktive medborger.

I relation til diskussionen om samfundsfags rolle i forhold til medborgerskab kan man stille det samme spørgsmål, som Detjen stiller: Hvad er målet for samfundsundervisningen? Skal alle være aktive medborgere, eller rækker målsætningen for samfundsfag til at uddanne reflekterende tilskuere, der stemmer ved valgene og har en viden om politiske spørgsmål, eller interventionsparate borgere, der i særlige situationer kan træde i karakter i forbindelse med politisk aktivitet? Og et videre spørgsmål er naturligt nok: Hvilke fagdidaktiske udfordringer rejser det for undervisningen i samfundsfag, hvis målet er i det mindste at give eleverne viden og kompetencer til at blive enten reflekterende tilskuere, interventionsparate borgere eller aktive samfundsborgere? Hvordan skal det forplante sig til den konkrete undervisning?

Den svenske fagdidaktiker Maria Olson (Olson 2020) har udviklet, hvad hun kalder en samfundsfaglig stjernemodel:

Hun argumenterer for, at hvis samfundsfag skal leve op til sin forpligtigelse som medborgerskabsfag, er det nødvendigt at inddrage alle fire dimensioner i samfundsfagsundervisningen. Kundskabsdimensionen dækker over nødvendigheden af, at undervisningen i samfundsfag omfatter de grundlæggende faglige begreber, teorier og metoder inden for samfundsvidenskaberne. *Kundskabsdimensionen* er forudsætningen for den *normative dimension*, hvor eleverne sættes i stand til at afkode de værdier og præmisser, som ligger til grund for eksempelvis politiske udsagn og økonomiske teorier. Den normative dimension er således en nødvendig del af fagligheden inden for samfundsfag.

De lodrette spidser i stjernen omfatter *den sociale dimension*, som handler om, at eleverne skal kunne relatere deres eget liv til de samfundsmæssige forhold, de bliver undervist i, hvilket også er forudsætningen for, at den *personlige dimension* bliver en del af udbyttet af undervisningen, dvs. som handlende indvider.

Olsons pointe er, at alle dimensioner er vigtige og nødvendige, hvis samfundsfag skal leve op til at være et fag, der styrker medborgerskabet hos eleverne.

I lighed med Detjen opstiller Olson en typologi over, hvad det indebærer at være en medborger. Hun skelner mellem:

- Den personligt ansvarlige medborger, som er lovlydig og engagerer sig i sine umiddelbare omgivelser
- Den deltagende medborger, som engagerer sig i politiske spørgsmål – men inden for de givne samfundsmæssige rammer
- Den refærdighedssøgende medborger, som forholder sig kritisk til samfundsmæssige problemer og dermed også har samfundsforandringer som et muligt perspektiv.

På hver deres måde sætter både Detjen og Olson en udfordrende dagsorden for samfundsfag:

Lever faget i tilstrækkelig grad op til at uddanne vores elever til aktive, kritiske samfundsborgere – eller svigter faget disse perspektiver ved ikke at lægge tilstrækkelig vægt på det handlingsorienterede og kritiske?

Eller med Olsons begreber: Har vi en tendens til i undervisningen i samfundsfag at behandle eleverne som objekter for læreprocessen, og er vi ikke tilstrækkelig opmærksomme på, at eleverne skal blive handlende subjekter, dvs. aktive medborgere?

Det er velkendt inden for samfundsvidenskaberne, at man empirisk kan påvise en ganske markant uoverensstemmelse mellem det ideale medborgerskab med lige rettigheder og lige deltagelse for alle og den faktiske deltagelse. Masser af undersøgelser viser blandt andet sociale og uddannelsesmæssige forskelle i de reelle muligheder for eksempelvis politisk deltagelse og påvirkning. I et medborgerskabsperspektiv er det interessant at iagttage, at problemstillingen om uoverensstemmelsen mellem de ideale og reelle muligheder ikke tematiseres i bekendtgørelserne for samfundsfag. Sat lidt på spidsen kan man hævde, at samfundsfag beskriver den ideale medborgerskabstankegang i form af deltagelse for alle, men at den samfundsvidenskabelige kendsgerning om de reelle forskelle mellem forskellige befolkningsgrupper ikke afspejler sig i bekendtgørelser og lignende. Hvis denne problemstilling skulle integreres i bekendtgørelser og lignende, vil disse bevæge sig i retning af en mere normativ tilgang til, hvordan undervisnin-

gen i samfundsfag skal bidrage til at realisere medborgerskabsidealerne.

Denne sidste problemstilling hænger sammen med en central diskussion om, hvad der faktisk skal forstås ved medborgerskabsbegrebet. Som det er beskrevet ovenfor, har fokus været på rettigheder og deltagelse for alle. T.H. Marshall (Marshall 1965) hævder, at hvis idealerne om medborgerskabet skal realiseres, skal dette også bygge på sociale rettigheder og økonomisk velfærd og sikkerhed, da det er gennem dette, at forudsætningerne for et reelt medborgerskab for alle skabes. Denne problemstilling afspejler naturligvis en grundlæggende diskussion om, hvad medborgerskab omfatter, og kan med rette siges at være kontroversiel.

Hvis medborgerskabsbegrebet skal ind i samfundsfagsundervisningen i Danmark som andet og mere end ideale beskrivelser i formålsformuleringer, skal det man gøre sig nogle mere præcise fagdidaktiske overvejelser om, hvordan dette kan ske.

Det er med dette udgangspunkt, at bidragene til POLIS nr. 3 skal læses.

Nummeret består af fire temaer:

Tema 1: Perspektiver på medborgerskab

Tema 2: Internationale perspektiver

Tema 3: Læreruddannelse og medborgerskab

Tema 4: Konkrete erfaringer og diskussioner

Tema 1: Perspektiver på medborgerskab

Per Mouritzen forholder sig i artiklen ”Medborgerskab – ikke bare et dannelsesprojekt” stærkt kritisk til den skelnen mellem statsborgerskab og medborgerskab, som findes i meget litteratur om medborgerskab i uddannelsessystemet. Han finder, at det er en både for snæver og uheldig skelnen, da den ikke tager højde for medborgerskabsbegrebets kompleksitet. I stedet diskuterer han, hvordan begrebet kan forstås ud fra et medlemskabsperspektiv, et deltagelsesperspektiv og et rettigheds-perspektiv, da disse perspektiver kan lægge op til en kritisk diskussion af medborgerskab i relation til demokrati og dannelse.

Per Mouritzen, Anders Stig Christensen og Nadine Mahlich-Bohlig fokuserer i forlængelse heraf i artiklen ”Medborger-

skab og samfundsfag som skolefag – bidrag til en demokratisk og ikke-affirmativ didaktik” på, hvordan undervisningen i samfundsfag kan bidrage til medborgerskab. Udgangspunktet er, at medborgerskab er et anliggende for hele skolen, men at samfundsfag har en særlig rolle i uddannelse til medborgerskab. Udgangspunktet for artiklen er det paradoksale i, at undervisningen og opdragelsen til demokrati og frihed sker gennem et uddannelsessystem, der naturligvis indebærer en vis form for tvang: Hvordan opdrager man til demokrati? En anden vinkel, der berøres i artiklen, er, hvordan forholdet er mellem oplysning om samfundsforhold og uddannelse til aktiv deltagelse i samfundslivet.

Tema 2: Internationale perspektiver

Temaet består af tre artikler. I den første redegør Mogens Hansen på baggrund af en stribe interviewundersøgelser for en undersøgelse af elevers og læreres oplevelse af samfundsfagsundervisningen i en række lande (Danmark, Norge, Sverige, England og Tyskland). Artiklen påpeger blandt andet det lidt paradoksale i, at eleverne – på tværs af landene – gennemgående er meget glade for faget, samtidig med at de også giver udtryk for en vis mistillid til det politiske systems evne til at løse de problemer, som står højt på de unges liste over påtrængende samfundsproblemer. Artiklen stiller det spørgsmål, om samfundsfagsundervisningen i tilstrækkelig grad lever op til at være et medborgerskabsfag.

De to tyske fagdidaktikere Tilman Grammes og Sören Torrau tager i deres artikel udgangspunkt i spørgsmålet om, hvorvidt man kan opstille nogle generelle krav til, hvad de kalder det globale medborgerskab: Hvilke krav kan man stille til aktivitet og deltagelse hos borgerne?

Grammes og Torrau diskuterer også, om man med en metaforik hentet fra fodboldverdenen kan tydeliggøre den fagdidaktiske diskussion om uddannelse til medborgerskab, og hvilke krav der generelt kan stilles til et globalt medborgerskabsbegreb i forhold til det multikulturelle samfund.

Carsten Linding Jacobsen diskuterer i artiklen om et europæisk medborgerskab, hvordan dette kan fremmes gennem undervisningen i EU-forhold, ikke mindst set i lyset af EU's stigende betydning for de politiske beslutningsprocesser. I ar-

tiklen er der særligt fokus på, hvordan man kan tilrettelægge undervisningen, så ikke mindst de fagligt svagere elever kan få en forståelse af EU og de komplicerede internationale sammenhænge, som giver dem et grundlag for aktiv deltagelse. Der peges på behovet for at tænke i nye fagdidaktiske og pædagogiske baner, for eksempel i form af grafisk facilitering, tegneserier og rollespil, hvis målet skal nås om, at også elever, der finder samfundsfag udfordrende, skal have mulighed for et aktivt medborgerskab.

Tema 3: Læreruddannelse og medborgerskab

I kraft af indførelsen af faget KLM (Kristendomkundskab, Livsoplysning, Medborgerskab) i den danske læreruddannelse har der været en diskussion om medborgerskabsbegrebet, ikke mindst i relation til den almene dannelse.

Lotte Rahbek Schou præsenterer i artiklen ”Demokrati i uddannelsen” tre forskellige forståelser af demokratibegrebet: det liberalistiske, det kommunitaristiske og det deliberative. Hun argumenterer for, at skolen med udgangspunkt i udviklingspsykologien og det deliberative demokratibegreb skal være med til at udvikle og opøve det enkelte barns evne til at beherske de kommunikative og kognitive forudsætninger for at indgå i den demokratiske samtale.

Dette bliver set som en opgave for alle, selv om samfundsfag har en særlig rolle i at give eleverne viden om samfundsforhold. Artiklen argumenterer også for nødvendigheden af at inddrage udviklingspsykologiske overvejelser i udviklingen af den demokratiske samtale hos eleverne.

Tine Brøndum diskuterer med udgangspunkt i en række interviews med lærerstuderende i artiklen ”Medborgerskab på læreruddannelsen” – mod myndiggørelse eller fremmedgørelse? hvordan et fag som KLM med dets vægt på det nationale, kristne og demokratiske virker på lærerstuderende med forskellig etnisk baggrund. Konklusionen er, at faget kan virke fremmedgørende, og i stedet argumenteres for at etablere et medborgerskabsbegreb, der er bredere end det, man benytter i KLM-faget, og som omfatter flere fællesskaber end det nationale.

Tema 4: Konkrete erfaringer og diskussioner

Sara Ravnkilde Nielsen præsenterer et samfundsfagligt undervisningsforløb, hvor intentionen har været at styrke elevernes mundtlige deltagelse i den demokratiske samtale. Med afsæt i *Dagens debat* i en samfundsfagsklasse vises det – med udgangspunkt i interviews – hvordan fokus på elevers evne og motivation kan være med til at styrke den demokratiske samtale. Undersøgelsen sættes i perspektiv i forhold til at udvikle elevernes self-efficacy som grundlag for styrkelse af elevernes demokratiske dannelse.

Klaus Levinsen gør rede for erfaringerne med Skolevalg, hvor eleverne siden 2015 har haft mulighed for at deltage i en række aktiviteter i forbindelse med folketingsvalg. Artiklen konkluderer, at evalueringerne viser, at deltagelse i Skolevalg har en positiv indflydelse på elevernes politiske selvtillid og motivation. Artiklen peger på, at virkelighedsnære simuleringer af processerne ved et valg kan styrke elevernes lyst til at deltage aktivt i undervisningen. Der peges dog også på, at det ikke er muligt på nuværende tidspunkt at sige noget om langtidseffekterne for den politiske deltagelse.

Henrik Smedegaard Larsen sætter fokus på, hvordan man ved hjælp af elevaktiverende undervisningsmetoder – dialogisk undervisning og CL-øvelser (cooperativ learning) – kan styrke den demokratiske samtale, som er en af forudsætningerne for, at eleverne kan blive aktive medborgere.

Temaet sluttes af med uddrag af tre interviews:

Et interview med formand for den faglige forening i samfundsfag i gymnasiet (FALS) Linda Petersen. Her bliver der blandt andet diskuteret forholdet mellem samfundsfag og ønsket om at styrke medborgerskabet hos eleverne og samfundsfags rolle i uddannelsen til demokrati.

Et interview med rektor og en samfundsfagslærer på Frederiksberg Gymnasium, hvor man har gjort medborgerskab til en central del af hele skolens profil. Her bliver der blandt andet lagt vægt på, hvordan skolen gennem konkrete og udadrettede aktiviteter på skoleniveau kan styrke medborgerskabet hos eleverne.

Et interview med professor Claudia Lenz, Oslo Universitet, om den norske skolereform, hvor medborgerskab gøres til en tværgående og integreret del i hele skolesystemet i Norge i alle fag og på alle niveauer. Her bliver blandt andet lagt vægt på, hvordan man gennem efteruddannelse sikrer, at medborgerskab-sundervisningen når ud i alle fag.

En stor tak til Per Mouritsen, Anders Stig Christensen og Nadine Malich-Bohlig, der har bistået med tilrettelæggelsen af dette nummer.

København, august 2021
Mogens Hansen
Redaktør

Litteratur

- Arendt, Hannah (1951, 2004), *The Origins of Totalitarianism*, London, Schocken Books
- Boje, Thomas P. (2017), *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*, København, Hans Reitzels Forlag
- Chohen, Elisabeth F. og Cyril Ghosh (2019): *Citizenship*, Polity Press
- Christensen, Torben Spanget (2020), *At forbinde aktuelle samfundsforhold med samfundsvidenskab*, POLIS nr. 1, København, Columbus
- Detjen, Joachim: *Politische Bildung – Geschichte und Gegenwart in Deutschland*, de Gruyter Oldenbourg 2013
- Maria Olson (2020), *Fra skolas medborgarbildande mojlighet till samhallskunskaps- ämnets – en väg framåt?*, *Utbildning & Demokrati* 2020, vol 29, nr. 2, 29-61 (<https://www.oru.se/globalassets/oru-sv/forskning/forskningsmiljoer/hs/humus/utbildning-och-demokrati/2020/nr-2/aria-olson---fran-skolas-medborgarbildande-mojlighet-till-samhallskunskapsamnets--en-vag-framat.pdf>)
- Piketty, Thomas (2020), *Kapital og Ideologi*, København, Informations Forlag